

OTA-ONALIK USTANOVKALARI VA TARBIYA SHAKLLARI

Ibragimova Shahnoza Gapparovna

Qo'qon davlat universitet

"Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi

Gmail: shahnozaqdpi@gmail.com

Annotatsiya: Ota-onalik ustanovkalari va tarbiya shakllari oila psixologiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada ota-onalik ustanovkalarining mohiyati, kelib chiqishi va bolalar psixikasiga ta'siri, shuningdek, asosiy tarbiya shakllari va ularning bolaning shaxs sifatida shakllanishidagi o'rni ilmiy nuqtai nazardan o'rganilib tahlil etilgan.

Kalit so'z'lar: ota-onalik ustanovkasi, tarbiya shakllari, avtoritar, demokratik, liberal, bolalar psixikasi, oila muhiti.

Аннотация: Установки родителей и формы воспитания являются важной частью семейной психологии. В данной статье рассматриваются сущность родительских установок, их влияние на психику ребёнка, а также основные стили воспитания и их роль в формировании личности ребёнка.

Ключевые слова: родительская установка, стиль воспитания, авторитарный, демократический, либеральный, психика детей, семейная среда.

Abstract: Parental attitudes and forms of upbringing are considered one of the important components of family psychology. This article examines and analyzes the essence, origins, and influence of parental attitudes on children's psychology, as well as the primary forms of upbringing and their role in the formation of a child's personality from a scientific perspective.

Keywords: parental attitude, forms of upbringing, authoritarian, democratic, liberal, children's psyche, family environment.

Oila — jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lib, bola shaxsining shakllanishida hal qiluvchi o'rn o'ynaydi. Ota-onalarning bolaga bo'l-gan munosabati, ularning tarbiyaviy usullari va o'z-o'zlariga bo'l-gan his-tuyg'ulari bevosita bolaning psixologik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Psixolog olimlar ota-onalik ustanovkalari deb atalmish tushunchani o'rganilib, ularning bolalar tarbiyasidagi ahamiyatini ilmiy asosda isbotlashgan.

Ustanovka (lot. "installation" — sozlash, tayyorgarlik) psixologiyada shaxsning muayyan holat yoki ob'ektga nisbatan barqaror munosabat tizimini anglatadi. Ota-onalik ustanovkalari esa ota-onalarning bolaga nisbatan ongli yoki ongsiz ravishda shakllangan barqaror his-tuyg'u, fikr va xulq-atvor tizimidir.

Psixolog A. Adler va K. Xorni tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning bolaga bo'l-gan munosabati uchta asosiy o'qdan tashkil topadi: qabul qilish — rad etish, talab qo'yish — erkinlik berish va mustaqillikni rag'batlantirish — qaramlikka yo'llash. Bu o'qlar o'rtasidagi muvozanat bolaning psixologik salomatligini belgilaydi.

Ota-onalik ustanovkalari uch turga bo'linadi: ijobiy, salbiy va ziddiyatli. Ijobiy ustanovkalar bolani sevish, qabul qilish, uning shaxsini hurmat qilishga asoslanadi. Salbiy ustanovkalar esa bolani yukni sifatida ko'rish, uning harakatlarini doimiy tanqid qilish va hissiy rad etishni o'z ichiga oladi. Ziddiyatli ustanovkalarda ota-ona bir vaqtning o'zi sevgi va rad etish his-tuyg'ularini boshidan kechirib, bolaga nisbatan beqaror munosabatda bo'ladi.

Psixologiya fanida tarbiyaning bir necha shakllari ajratib ko'rsatilgan. D. Baumrind tomonidan ilgari surilgan va keyinchalik E. Maccoby va J. Martin tomonidan rivojlantirilgan tasnifga ko'ra, tarbiyaning to'rt asosiy shakli mavjud:

1. Avtoritar tarbiya shakli. Ushbu shaklda ota-ona qattiq nazorat va yuqori darajadagi talablar qo'yadi, biroq hissiy issiqlik darajasi past bo'ladi. Boladan so'zsiz itoatkorlik talab etiladi, uning fikri hisobga olinmaydi. Bunday muhitda tarbiyalangan bolalarda itoatkorlik va tartiblilik shakllanadi, ammo mustaqil fikrlash va ijodkorlik rivojlanishdan orqada qoladi.

2. Demokratik (avtoritativ) tarbiya shakli. Bu shaklda yuqori nazorat bilan birga yuqori hissiy issiqlik mujassamlashgan. Ota-ona qoidalar belgilaydi, lekin ularni bolaga tushuntiradi. Bolaning fikriga quloq solinadi va uning hissiyotlari tan olinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu tarbiya shakli eng maqbul natijalarni beradi: bolalar o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini, yuqori o'z-o'zini baholashni va ijtimoiy moslashuvchanlikni o'stiradi.

3. Liberal (ruxsat beruvchi) tarbiya shakli. Hissiy issiqlik yuqori, biroq nazorat darajasi past bo'ladi. Ota-ona bolaga keng erkinlik beradi, me'yor va cheklovlar deyarli yo'q. Bunday bolalarda ijodkorlik va o'z-ifodasi rivojlansa-da, o'z-o'zini nazorat qilish va muammolarni hal etish ko'nikmalari zaif bo'lishi mumkin.

4. Befarq (e'tiborsiz) tarbiya shakli. Nazorat ham, hissiy issiqlik ham past bo'l-gan bu shaklda ota-ona bolaning hayotiga amalda qo'shilmaydi. Bu eng salbiy tarbiya shakli hisoblanilib, bolalarda depressiya, xulq-atvor buzilishlari va o'qishdagi muammolarga olib keladi.

Ota-onalarning etabllangan ustanovkalari bola shaxsining bir qancha tomonlariga ta'siri ko'rsatadi. Birinchidan, bolaning o'z-o'zini baholashi bevosita ota-onaning unga bo'l-gan munosabatiga bog'liq. Psixolog K. Rodgers ta'biricha, ota-onadan so'zsiz qabul qilingan bola o'z-o'zini qimmatli va layoqatli shaxs sifatida his etadi.

Ikkinchidan, hissiy intellekt rivojlanishi ham bevosita oilaviy muhit bilan bog'liq. Demokratik tarbiya sharoitida bolalar his-tuyg'ularini to'g'ri ifodalashni o'rganadilar. Uchinchidan, ijtimoiylashuv jarayoni — tengdoshlar va kattalar bilan munosabat o'rnatish ko'nikmasi — oilada olingan tajribaga asoslanadi.

D. Bowlbyning ilova nazariyasi (attachment theory) bo'yicha, ilk bolalikdagi ota-ona-bola munosabati “ichki ishchi model” ni shakllantirib, kelajakdagi barcha munosabatlar uchun asos bo'l-ib xizmat qiladi. Shu bois ota-onalik ustanovkalari nafaqat bolalik, balki o'smirlik va kattalar davridagi psixologik holatga ham ta'siri ko'rsatadi.

O'zbek milliy mentaliteti va madaniy an'analari kontekstida ota-onalik ustanovkalarining o'ziga xos xususiyatlari mavjud. An'anaviy o'zbek oilasida ota-onaga hurmat, kattalarni e'tiborga olish va oila birligi asosiy qadriyatlar sifatida ko'rilab kelingan. Biroq zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlar tarbiya shakllarining yangilanishini ham o'z ichiga olmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek oilalarida avtoritar va demokratik tarbiya shakllarining aralashmasi ko'proq uchraydi. Ota-ona bolaga muhabbat ko'rsata-di, ammo itoatkorlik va an'anaviy qadriyatlarga rioya qilishni talab etadi. Bu holat, bir tomondan, bolada madaniy o'zlikni saqlashga yordam bersa, ikkinchi tomondan, uning mustaqil fikrlash imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Xulosa

Ota-onalik ustanovkalari va tarbiya shakllari bola shaxsining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ilmiy tadqiqotlar demokratik tarbiya shaklini eng samarali model sifatida ko'rsatmoqda. Biroq har bir oila o'ziga xos madaniy, ijtimoiy va shaxsiy kontekstga ega ekanligini hisobga olgan holda, universal yechim mavjud emas. Muhimi, ota-onalar o'z ustanovkalaridan xabardor bo'l-ib, ongli ravishda bolaga nisbatan sog'lom munosabat tizimini shakllantirishi zarur. Psixologik maslahat va oilaviy psixoterapiya bu jarayonda samarali yordam bera oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M. G. «Umumiy psixologiya». T-2000.
2. G'oziev E. E. «Umumiy psixologiya» I—II tom. Toshkent-2002.
3. Baumrind D. «Parental disciplinary patterns and social competence in children». Youth & Society, 1978.
4. Bowlby J. «Attachment and Loss». Vol. 1. New York: Basic Books, 1969.
5. Karimova V. M. «Oila psixologiyasi». Toshkent: O'qituvchi, 2010.
6. Maccoby E., Martin J. «Socialization in the context of the family». Handbook of Child Psychology, 1983.

